

SOVIETINĖS VALDŽIOS NEKONTROLIUOJAMA SPAUDA – SAVILAIDA

Istoriko Egidijaus Jaseliūno pokalbis su kun. Robertu Grigu

Kada, kaip ir iš ko pirmą kartą sužinojote apie neoficialios, nelegalios spaudos egzistavimą?

Gimiau 1960 m. ir iki 1978 m., kai išvykau studijuoti į Vilnių, gyvenau Leipalingyje, Lazdijų rajone. Mūsų šeimoje buvo reguliariai klausomasi užsienio radijo laidų: „Vatikano radijo“, „Amerikos balso“, „Deutsche Welle“ – tėvas buvo vokiečių kalbos mokytojas. Tad apie atgimusios lietuvių pagrindinio spaudos pasirodymą apie 1975 – 1976 m. pirmiausia išgirdau užsienio radijo laidose. „Vatikano radijas“, šiek tiek maskuodamasis, kad sovietų nebūtų apkaltintas „revoliucijos kurstymu“, skaitydavo pagrindinio spaudos ištraukas, ypač susijusias su religijos persekiojimu, nuolatiniuose laidoje, pavadintoje „Užsienio spauda apie Lietuvą“ (taigi, ne tiesiog Lietuvos pagrindinio spaudą citavo, o jos informaciją, perspaudintą Vakarų spaudoje).

Lygiagrečiai apie pagrindinio spaudą išgirdau ir iš savo tėvo, Antano Grigo (gim. 1925 m.).

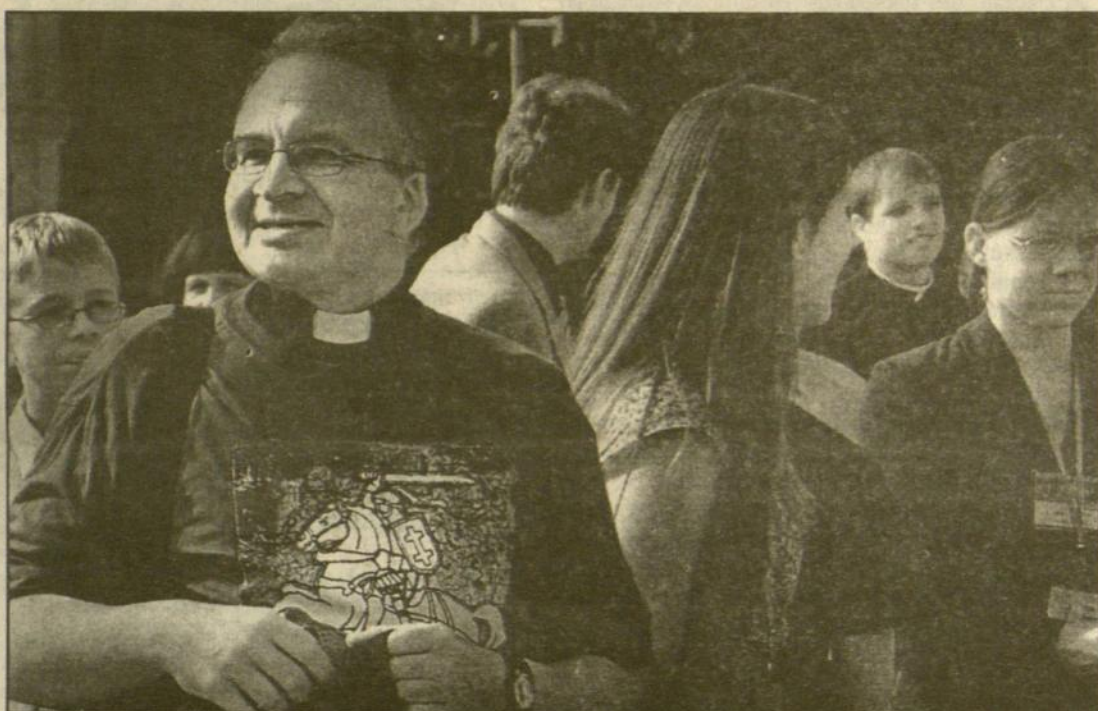
Kada pirmą kartą pamatėte / skaitėte šią spaudą?

Panašiu metu, apie 1975 – 1976 m. Pirmiausia tai buvo pagrindinė išspausdintos maldaknygės, kurias prie bažnyčių prieangiuose, per atlaidus ir pan. pardavinėjo, kaip ir knygnešių laikais, drauge su įvairiais religiniais reikmenimis, devocionalijomis, pamaldžios moterys. Turbūt ne kiekvienas suvokdavo, kad tai nelegali spauda. Bet iš tiesų tai buvo dėl religinės literatūros bado nelegaliai dauginamos maldaknygės (*Aukštyn širdis, Melskims, Garbė Tau, Viešpatie* ir kt.), kuriose buvo perspausdintos kai kurios Sibiro lietuvių maldyno *Marija, gelbėk mus*, partizanų maldaknygių patriotinės maldos, o į „Sąžinės sąskaitą“ prieš išpažintį, pvz., įrašyti klausimai sau „Ar mylėjau savo Tėvynę Lietuvą?“, „Ar nebuvau savo brolių skundikas – išdavikas?“ ir pan. Drauge buvo platinamos ir įvairios religinės, apologetinės brošiūrėlės.

Apie 1975 – 1976 m. iš tėvo pirmą kartą gavau

ŠIO ŠEŠTADIENIO PRIEDO PUSLAPIUOSE

- Sovietinės valdžios nekontroliuojama spauda — savilaida
- Dr. Igno Skrupskelio atminimas Kriukuose
- Su kilnia misija per gyvenimą

Kunigas Robertas Grigas Ateitininkų kongrese, Panevėžyje 2006 m.

Nuotr. Jono Kuprio

Pradėjęs gauti pagrindinio spaudą, greitai ėmiau ją dalytis su kitais.

paskaityti *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos* kelis numerius. Tėvas savo ruožtu juos gavo iš buvusios tremtinės Julijos Ūselytės, gyvenusios Savanorių kaime prie Leipalingio (Sibire susirgusi erkiniu encefalitu, Julija visiškai nevaikščiojo, tačiau buvo tikra šviesuolė, savo tikėjimu, apsiskaitymu, patriotiškumu bekompromisiškai rėmė laisvės kovą; pagrindinio spaudą ji gaudavo iš kun. Juozo Zdebskio ir kitų pagrindininkų, savo namuose ją slėpė ir platino toliau). Greitai susipažinau su J. Ūselyte, pradėjau tiesiogiai iš jos gauti *LKB kroniką* ir *Aušrą*. Niekada nebuvo siūloma ir neteko periodinės pagrindinio spaudos pirkti. Buvo arba duodama pagal *LKB kronikos* pirmame puslapyje išspausdintą devizą „Perskaitęs duok kitam“ (kad platintum toliau patikimiems žmonėms), arba prašoma perskaityti grąžinti davėjui. Pradėjęs gauti pagrindinio spaudą, greitai ėmiau ją dalytis su kitais (bendraamžiais mokykloje, tikinčiomis šeimomis). Patikimumo kriterijus buvo žmonių religingumas, nes viešas tikėjimo praktikas jau savaime reiškė opoziciją sovietų valdžiai. Be to, mažuose miesteliuose, kaimo vietovėse, žmonės vieni kitus gerai pažinojo, buvo gana aišku, kurie yra komunistų simpatikai, kurie bailūs, o kurie – neišduos. Tokios patikimos šeimos, su kuriomis dalydavomės pagrindinio spauda ir kurios ją perduodavo toliau, jiems žinomam skaityto-

jų ratui, Leipalingyje ir apylinkėse buvo jau minėti Ūseliai, Grušauskai, Taraskevičiai, Urbonavičiai, Veisiejuose – Judeikiai, Stanuliai, Kapčiamiestyje – Ramanauskai, Sakavičiai, Žibūnai, Druskininkuose – Čiurlioniai, Stepkovičiai, Vilkaviškyje – Juškos, Kelmeliai ir kt.

Kada ir kodėl įsitraukėte į šios spaudos leidybos ir platinimo darbus? Kokie iš pradžių tai buvo darbai?

Kaip minėjau, iš pradžių įsitraukiau į pagrindinio spaudos skaitymą ir platinimą, o leidyba nuosekliai išsivystė iš to kiek vėliau. Pagrindinis motyvas jungtis į naują knygnešystę buvo, be abejo, katalikiškasis ir patriotinis auklėjimas šeimoje. Tiek tėvas, kilęs iš Paveisiejų kaimo, Veisiejų apylinkės, tiek mama, Anelė Šlekaitytė-Grigienė, kilusi iš Sodėnų kaimo (Lankeliškių apyl., Vilkaviškio rajonas), buvo įsitikinę krikščionys katalikai ir Lietuvos patriotai, skaudžiai išgyvenę dėl Nepriklausomybės praradimo. Tai, kas apie SSRS įvykdytą okupaciją, trėmimus, genocidą, didvyrišką partizanų kovą viešai buvo pradėta skelbti 1988 m., aš iš senelių ir tėvų patirties gana tiksliai žinojau jau ankstyvoje vaikystėje. Kartu brendo svajonė pasi-

Kun. Robertas Grigas

Atkelta iš 1 psl.

priešinti neteisybei. Krikščioniškasis tikėjimas, skatinantis daryti gera tiek, kiek pajėgi, net jeigu pats dėl to nukentėtų, tokias nuostatas tik sustiprino. Taigi pirmiausia gautą pagrindžio spaudą „perskaitęs duodavau kitiems“; baigiamosiose vidurinės mokyklos klasėse pradėjau rašyti žinutes *LKB kronikais*, eilėraščius, publicistiką *Aušrai*; pradėjęs studijuoti Vilniuje, susipažinęs su Lietuvos Laisvės lygos žmonėmis (A. Terlecku, J. Sasnausku, V. Šakaliu, V. Bogušiu ir kt.), gavęs iš vilniečių rašomąją mašinėlę, 1981–1982 m. ėmiausi pats perspausdinti *LKB kronikas*, *Aušros*, *Vyčio* numerius, partizanų dainas ir kt. Spausdinau tėvų namo palėpėje (Leipalingis, Naujosios g. 15) ir Grušauskų namuose Jovaišių kaime prie Leipalingio.

Ar sovietiniu laikotarpiu Jums buvo žinomi/Jūsų vartojami terminai: a) samizdat, b) savielaide?

Terminai buvo žinomi ir vartojami, bet, atrodo, jau visai priartėjus sovietų imperijos galui. Manau, kad Lietuvon jie atėjo per rusų disidentus ir jų spaudą, nes toks savęs įvardijimas tenai buvo plačiai vartojamas, taip pat per užsienio radijo laidas rusų kalba („Svoboda“ ir kt.). Savielaide kolegose rusai apibūdindavo liudną tikrovę atspindinčiu anekdotu: „Sam pišu, sam cenzuru delaju, sam rasprostranaju, sam otsiživaju“ („Pats rašau, pats cenzuruoju, pats platinu, pats (kalėjime) sėdžiu“). Lietuvoje šie terminai labiau paplito, sakyčiau, apie 1984–1988 m. Anksčiau, o ir tuo metu, mano aplinkoje dažniau vartojome apibūdinimą „pagrindžio spauda“, arba tiesiog minėjome konkrečių leidinių pavadinimus – *Kronika*, *Aušra*. Negalėčiau pasakyti, kam priklausio termino „samizdat“ vertimo į lietuvių kalbą autorystė. Itariu, kad terminą vykusiai išvertė išeivijos intelektualai (atrodo, kad pirmąkart lietuviškąjį variantą perskaičiau išeivijos spaudoje ar išgirdau užsienio radijo laidose lietuvių kalba).

Kaip prasidėjo Jūsų disidentinė veikla? Kokia tai buvo veikla ir kodėl jos ėmėtės? Kas buvo Jūsų pirmieji bendražygiai?

Pradėjus gauti ir skaityti pagrindžio spaudą, beje, ir vyresniųjų išsaugotas Nepriklausomybės metais bei vokiečiųmečiu išleistas knygas apie bolševikų terorą, nelegaliai gaunamus išeivijos ir rusų disidentų leidinius, smarkiai išsiplėtė mano pasaulėžiūrinis akiratis. Pats pagrindžio spaudos buvimas liudijo, kad su savo Laisvos Lietuvos svajone esu ne vienas, kad egzistuoja taikaus Pasipriešinimo tinklas. O tai teikė viltį ir žadino norą pačiam prie šių kilnių darbų prisidėti. Jaunatvišką maksimalizmą ir romantizmą kaitino Lietuvą sukrėtęs Romo Kalantos gyvasis fakelas, Simo Kudirkos šuolis į amerikiečių laivą. Mokykloje pradėjau viešai ginčytis su ateizmo propagandistais ir istorijos mokytojais, ypač 1940 m. Lietuvos „įstojimo“ į SSRS, „Liaudies seimo“, trėmimų ir panašiais klausimais, remdamasis dokumentine medžiaga iš pagrindžio spaudos. Tuo nuoširdžiu „maištu“, matyt, nusipelniau pasitikėjimą tikinčių jaunuolių, jau dalyvaujančių slaptame Eucharistijos bičiulių sąjūdyje. Kažkurie iš jų (Urbanavičiai ar Grušauskai) pakvietė į aplinkinių miestelių Bičiulių susitikimą Veisiejuose. Anksčiau į mane galbūt žiūrėta atsargiai, nes buvau mokytojo vaikas, o ši profesinė grupė, nekalbant apie gražias išimtis, vėlyvuosiu sovietmečiu prastokai laikė ištikimybės Laisvei egzaminus. Tačiau labai įtarinėti manęs bendraminčiai negalėjo, nes nuo mažens matė lankantis sekmadienį šv. Mišiose, nebijant parodyti tikėjimo. Taigi pradėjau dalyvauti Eucharistijos bičiulių slaptuose susirinkimuose pas drąsesnius kunigus ir tikinčiųjų butuose Veisiejuose, Kapčiamiestyje, Šlavantuose, Sasnavoje, Vilkaviškyje. Susipažinau su panašių katalikiškų patriotinių nuostatų bendraamžiais, su kunigais Juozu Zdebskiu (tuo metu dirbo Šlavantuose), Albinu Deltuva (dirbo Veisiejuose, paskui Sasnavoje), Sigitu Tamkevičiumi (Kybartai), Alfonsu Svarinsku (Viduklė), su pagrindinę įsėjintu kunigu Petru Našlėnu ir kitais. Susirinkimuose apie doro žmo-

gaus pareigas Dievui ir savo tėvynei mums kalbėdavo ne tik buvę partizanai, pokario politkaliniai (Bronė Valaitytė), bet ir naujieji politkaliniai, Brežnevo režimo nuteisti už pagrindžio spaudą (Stašaitis), ir būsimosios represijų aukos (sesuo Gema Jadvyga Stanelytė, inžinierius Vytautas Vaičiūnas, Mečislovas Jurevičius). Šiuose susirinkimuose iš užančio į užantį pasidalydavome nežinia kieno atvežtais naujausiais pagrindžio spaudos numeriais, iš užsienio gautų lietuvių ir rusų antisovietinių knygų fotokopijomis, parveždavome leidinius į savo vietas. Spauda darėsi gausesnė, įvairesnė – jau ne vien *LKB kronika*, *Aušra*, bet ir *Rūpintojėlis*, *Dievas ir Tėvynė*, *Tiesos kelias*, *Alma Mater*, *Lietuvos ateitis*

ir kt.

Kartais naujus pagrindžio leidinių numerius atveždavo ir man perduodavo marijampolietė Janina Buzaitė, Leipalingio priebažnytyje šventadieniais pardavinėjusi rožančius, maldaknyges, devotionalijas (dabar pagalvoju, kad toji prekyba galėjo būti tik priedanga kitokiai veiklai).

Ar Jūs dalyvavote peticijų sovietinei valdžiai rašymo ir siuntimo veikloje 8-ajame dešimtmetyje?

Peticijas sovietų valdžiai kaip tik ir pradėjau pasirašinėti Eucharistijos bičiulių susirinkimuose. Kas nors iš vyresniųjų paprastai papasakodavo problemos esmę – kokią nors sovietų valdžios padarytą neteisybę (pvz., apie įžūliai atimtą iš tikinčiųjų Klaipėdos bažnyčią, Rusijos kalėjimuose terorizuojamus sąžinės belaisvius, vietinių kolaborantų valdžių persekiojamus kunigus, mokyklose išjuokiamus tikinčius vaikus) – ir paragindavo pasirašyti po atitinkamu protesto tekstu, adresuotu Brežnevui, SSRS Religijų reikalų komiteto funkcionieriui Kurojedovui, LKP CK, vietinės kompartijos I-ajam sekretoriui Griškevičiui ar pān. Jau tuomet rašydami suprato, kad tikrasis adresatas yra ne šie „draugai“, o pasaulio viešoji opinija, nes tekstai pateks į Vakarus, bus verčiami į užsienio kalbas, skaitomi radijo laidose, sovietų represinė sistema bus priversta į tai reaguoti, neretai – švelninti spaudimą, trauktis. Todėl peticijų dvasia ir formulotės būdavo drąsos ir griežtos. Kiek vėliau vyresnieji iš mūsų, Eucharistijos bičiulių jaunimo, dažnai jau studentiško amžiaus, ir patys ėmė rinkti parašus po tokiomis peticijomis. Paprastai šitai buvo daroma per atlaides, religines šventes prie bažnyčių arba jų prieangiuose. Jauni žmonės su parašų rinkimo lapais paaiškindavo, dėl ko renkami parašai, ir dauguma į bažnyčią einančių ar iš jos išeinančių tikinčiųjų noriai pasirašydavo. Baislesnieji ar valdžiai pataikaujantys klebonai kartais mėgindavo parašų rinkėjus nuvaikyti, kaltino „politikavimu“, bet tai retai duodavo norimų vaisių, – pagrindžio jaunimas mokėdavo atsikirsti. Drąsūs, Bažnyčios ir tautos teises gynę kunigai – S. Tamkevičius, A. Svarinskas, J. Zdebskis, J. Kauneckas ir daugelis kitų – patys per skelbimus bažnyčiose pranešdavo, dėl ko renkami parašai ir paragindavo tikinčiuosius pasirašyti.

Žinojome, kad marionetinė LSSR valdžia be Maskvos leidimo nedaug ką gali spręsti ir kad korespondencija, ypač adresuota Sovietų Sąjungos vadams, tikrinama (ir nebūtinai pasiekia adresatus). Todėl įsigalėjo praktika svarbesnes peticijas ne paštu siųsti, o įgaliojams asmenims ar delegacijai vežti į Maskvą, įteikti atitinkamai įstaigai ir dar, išsireikalavus susitikimo su maskviškiais valdininkais, žodžiu jiems išdėstyti, dėl ko protestuojama. 1980–1989 m. drauge su Mečislovu Jurevičiumi, ses. Regina Teresiūte, Petru Cidziku, Petru Gražuliu, ses. Nijole Sadūnaite ir kt. esu keletą kartų vykęs į Maskvą, kad svarbius lietuvių protesto laiškus, kilograminius parašų paketus (pvz., dėl Klaipėdos bažnyčios gražinimo tikintiesiems) išsiųstume adresatams tiesiai iš SSRS sostinės pašto arba įteiktume numatytoms įstaigoms, užregistruojant jų sekretoriatuose. Ypač įsiminė susitikimas su akademiku Andrejumi Sacharovu ir jo žmona Jelena Bonner. Lankėmės jų bute Maskvoje jau prasidėjus „perestroikai“, jiems sugrįžus iš tremties Gorkyje, prašėme paremti reikalavimą išlaisvinti vis dar kalėjusius lietuvius politikalius. Didžiulėje knygoje – kartotekoje, kur matėsi abėcėlės tvarka suregistruoti Sovietijos lageriuose tebekalinami disidentai, J. Bonner pasižymėjo mūsų paminėtas lietuviškas pavardes. Netrukus iš tiesų išėjo į laisvę paskutiniai dėl įsitikinimų ar antikommunistinės veiklos nuteistieji lietuviai – tiek už partizanavimą įkalinėti, tiek psichiatrijos gydyklose nuo „neteisingų“ pažiūrų „gydyti“, tiek naujieji, Brežnevo – Andropovo eros pilietinių teisių gynėjai.

Ar 8–9 – dešimtmečiais priklausėte kokiai nors nelegaliai veikiančiai organizacijai? Jei taip, nuo kada ir kokioms?

Kaip minėjau, būdamas 15–16 metų, įsitraukiau į Eucharistijos bičiulių sąjūdį. Nors šis judėjimas pirmiausia kėlė religinio dorinio pobūdžio tikslus, jį tikrai galime laikyti (ir dauguma narių būtent taip suprato) ir patriotine organizacija, nes tautos išlikimo ir išsilaivimo kelią jinai matė krikščioniškajame atsinaujinime. Sąjūdžio vadovai jaunimui nuolat tai pabrėždavo – neatsispirsime rusinimui ir demoralizacijai, neatkursime laisvos Lietuvos, jei nesiremame Dievu, jei neišgydysime kilnių, idealistinių nuostatų asmenybę, pasirengusių dirbti ir aukotis dėl tiesos. Gyvenimas vėliau tai patvirtino – daugelis Eucharistijos bičiulių aktyviai dirbo pagrindyje ir nukentėjo dėl tikėjimo laisvės ir tautos teisių gynimo.

1978–1982 m., studijuodamas Vilniuje, susipažinau su Lietuvos Laisvės Lygos žmonėmis. Jų drąsa, nepriklausomybinis ryžtas (daugelis jau buvo nukentėję dėl Lietuvos, „sėdėję“), neordinarinės asmenybės (Antanas Terleckas, Vladas Šakalys, Genutė Laurinskaitė-Šakalienė, Julius Sasnauskas, Vytautas Bogušis, Petras Cidzikas, Jonas Volungevičius, Jonas Protusevičius, Romas Ragaišis, Angelė Ragaišienė ir kiti) mane žavėjo. Žmonės, kurie nedrebėdami žvelgė sovietijos melo ir smurto pabaisai į akis, o per tardymus ir kratas neprarasdavo humoro jausmo, suraitydavo į ožio ragą tardytojus – iš bažnytkaimio atvykusiam vaikui kėlė pasigėrėjimą: štai jie, tikrieji revoliucionieriai, tik ne sovietų raudonose brošiūrose šlovinami, o saviškiai, lietuviai! Greitai prisidėjau prie jų veiklos, nors ir jaučiau tam tikras trintis tarp katalikiškojo pagrindžio sparno, siekusio Nepriklausomybės per dvasinį moralinį atsinaujinimą, ir LLL, akcentavusios politinį veikimą. Man buvo brangus ir Dievas – teisė nevaržomai išpažinti tikėjimą, ir Lietuvos laisvė, tad dalyvavau abiejose pagrindžio srovėse.

Apie 1980 metus įsitraukiau ir į pusiau legalų blaivininkų judėjimą, vadovaujamą vilniečio Juozo Kančio. Stengdamiesi panaudoti legalaus veikimo galimybes ir įtraukti kuo daugiau žmonių, šio sąjūdžio vadovai, kaip ir Eucharistijos bičiuliai, akcentavo patriotinius motyvus: tauta nepasiduos svetimoms įtakoms, jei pajėgsime atsisipirti masinei alkoholizacijai, jei išsaugosime fizines ir kū-

rybines jėgas. Nors viešuose pasisakymuose skambėjo valdžiai tarytum priimtinos sveiko gyvenimo būdo, sveikatos saugojimo, nusikalstamumo prevencijos ir panašios temos, buvo kviečiami ir blai-vybei pritariančys komunistai, įstaigų vadovai, gydytojai – „budrieji organai“ jautė, ką slepia „už-kulisinės“ organizatorių mintys ir blaivininkų ju-dėjimui kaip įmanydami trukdė, įtarinėjo nelojalu-mu.

Ar Jūs pats rašėte tekstus savilaidai, tame tarpe ir periodinei? Jei taip, pateikite jų bibliografiją.

Pirmąjį tekstą savilaidai parašiau 1977 m., pavadi-nau jį „Abituriento atviras laiškas“. Jame karštai demaskavau jaunimui brukamą ateistinės propa-gandos melą, Lietuvos istorijos iškraipymus, norėjau parodyti, kad okupacijoje gimusi karta nesi-duos apgaunama ir tės kovą už tiesą. Perdaviau ant moksleiviško sąsiuvinio parašytą straipsnį, jei gerai atsimenu, tai pačiai į Leipalingį atvykstančiai marijampolietei Janinai Buzaitėi ir koks buvo mano džiaugsmas, kai jį išspausdino, jei gerai pri-simenu, *Aušra*, o netrukus perskaitė ir *Vatikano radijas*. Bet dar labiau dėl to džiaugėsi mano tėvas – pajutau, kad jo akyse tuo žingsniu tarsi tapau su-augęs, ir jis didžiavosi, kad einu būtent tokiu ke-liu.

Nuo 15 metų rašiau patriotinius eilėraščius. Iki mano rekrutavimo į sovietų armiją 1982 m. su-sidarė du apystoriai rinkiniai *Benamės svajos* ir *Iš dūžtančios Galerios* (galera, vergų laivas, mano po-etiniame žodyne reiškė Sovietų sąjungą). Pasijū-lydavau tų eilėraščių pagrindžio spaudai, kai kurie buvo išspausdinti. *LKB kronikai* rašiau žinutes apie tikinčiųjų persekiojimo arba šurkščios, už-gaulios ateistinės propagandos faktus iš Leipalin-gio apylinkių, o 1984 m. grįžęs iš kariuomenės ir pradėjęs dirbti Kiaukliuose (Širvintų rajone) – iš šio rajono. Į sovietų val-džios puolimus po 1984 m. (jau bu-vau pagarsėjęs kaip „antisovieti-nis žmogus“, tad nebuvo ko slėptis) atsakydavau viešais protesto pareiškimais val-džios įstaigoms, o antruo-sius tų pareiškimų eg-zempliorius atiduoda-vau pagrindžio spau-dai. Tuo metu patiki-miausi perdavimo kanalai buvo po kun. Sigito Tam-kevičiaus areš-to tęsusios darbą Ky-bartų se-

serys eucharis-tietės (ses. Bi-rutė Briliūtė, ses. Bernadeta Mališkaitė, ses. Virginija Ona Kavaliaus-kaitė, taip pat jų vyresnioji ses. Julija Kuodytė Kaune, neoficialiuose vienuolyno namuose Donelaičio g. 36, da-bar Dobužinskio gatvė). Tos žinutės, pareiškimai, atsikirtimai į sovietų šmeižtus ir savivalę išspaus-dinti atitinkamų metų *LKB kronikose*.

Nuo 1975 m. savilaidoje plito Jūsų eilėraščių rinki-niai, pasirašyti slapyvardžiu Rasūnas, Skaidrūnas ar Rūtautas. Plačiau papasakokite apie šių kūrinių pli-timą savilaidoje.

Iki Atgimimo parengiau penkis eilėraščių rinki-nius: jau minėtus *Benamės svajos*, *Iš dūžtančios Galerios*, sovietų kariuomenėje (1982–1984 m.) pa-rašytą *Kelias Lietuvon* ir sugrįžus tėviškėje, taip pat gyvenant pas kunigą Roką Puzoną Kiauk-liuose (Širvintų rajone), kur slapta ruošiausi kuni-

gystei, 1984 – 1989 m. parašytus *Katakombų gėlės* ir *Marijos ašara*. Iš jų dėl įvairių priežasčių tikrai antrasis, studentiškais metais sukurtas rin-kinys liko rankraštyje, visi kiti buvo per-spausdinti rašomąja mašinėle ir pla-tinami. Kodėl ėmiausi rizikingos veiklos? Gal bus skambiai pasakyta, bet norėjau sugriauti „blogio imperiją“. Iš tie-sų jaučiau pareigą bent mažu stumtelėjimu prisidėti, kad neteisingumas būtų įveiktas, o tautiečiai ska-tinami svajoti apie laisvę. Galimos pasekmės šiame apsisprendime man nevaidi-no svarbaus vaidmens. Ben-draudamas su pogrindininkais arba jų aplinka, pradėdį nujausti, kokie asmenys susiję su leidyba. Taigi jiems atiduodavau savo eilių rankraščius, paprašydamas, jei atro-dys verta, perspausdinti rašomąja ma-šinėle. Grįžęs iš armijos ir pats įvairiais kanalais gaudavau mašinėlę. Ypač pamė-gau dirbti su jugoslaviška „tbn de Luxe“ – ji buvo tokia plokščia, nelabai sunki, lengvai tilpdavo į portfelį, netgi į vadinamąjį „diploma-tą“. Tad dauginamas pagrindžio spaudą, perspausdinau ir savuosius eilių rinkinius. Tiražas priklausė nuo rašomosios mašinėlės „talpos“ – vie-nos mašinėlės dar gana ryškiai atmušdavo per kal-kę 7 puslapius, kitos – tik 5. Tuos egzempliorius pasidalydavau su patikimais asmenimis dažniausi-ai iš Eucharistijos bičiulių ar kitais žinomais savo patriotinėmis nuostatomis. Toliau proceso jau ne-galėjau kontroliuoti – jeigu bendraminčiams, pri-einanties prie leidybos priemonių, eilės pasiro-dydavo vertos dėmesio, jie dauginavo rinkinius, manęs neatsiklausdami (tuo labiau, kad poezi-ja buvo pasirašyta slapyvardžiais). Esu ma-tęs kitų leidėjų perspausdintus savo ei-lių rinkinius. Sovietinio „spaudos draudimo“ sąlygomis auto-rius tokia jam nepaval-džia savięga tik džiaugėsi. Žino-ma, norėjau per-duoti savąją poeziją į Vakarus ir galbūt pamatyti išeivijos per-leistą jau nebe mašinraš-tinių brošiūrų, o „gražių knygų“ pavidalu. Atrodo, anuomet esu apie tai užsi-minęs bendražygiams, svars-tęs galimybę perduoti per užsie-nio lietuvius, atvykstančius į Tė-vynę. Tačiau to padaryti nepavyko. Manau, gal ir dėlto, kad pagrindžio žmonėms, turėjusiems ryšių su infor-macijos perdavimu į užsienį, labiausiai rūpėjo perdavinėti ne literatūrą, o doku-mentiką, faktus, galinčius demaskuoti so-vietų režimą.

Ar dalyvavote kituose nelegalios (neperiodinės) spaudos dauginimo, platinimo dmarbuose?

1982 m. pavasarį perrašiau mašinėlę ir išplatinau savo surinktų partizanų dainų rinkinį. Daug jų, rezistencijos karo metais populiarių Suvalkijoje, mokėjo mano mama, kitas padainavo Lazdijų ra-jono dūkai. Pavadinau rinkinį *Lietuvių liaudies pokario metų dainos* – norėjau pabrėžti, kad tai būtent *liaudies* dainos, nes visa liaudis jas kūrė ir dainavo, o ne kažkokie „buožės“ ar „išnaudotojų klasės“, kaip okupantai mums įrodinėjo. 1984 – 1985 m. parašiau ir pagrindžio leidėjams atidaviau padauginti savo knygą apie sovietų armiją *Rekrūto atsiminimai*. Apie tą laiką pateko į rankas išeivijoje išleista Tomo Venclovo ir Aleksandro Štromo knyga apie SSRS galo ir Lietuvos valstybės atkūri-mo perspektyvas (pavadinimo neprisimenu). Pa-vyko ją padauginti, berods, kserokopijavimo būdu, naujus egzempliorius gaminome Kiauklių kleboni-joje drauge su kun. R. Puzono seserimi Angele Pu-zonaite.

Kokia nelietuviška (pvz., rusiškoji) savilaida Jus pa-

siekdavo?

Rusiškąją savilaidą pradėjau gau-ti studijuodamas Vilniuje (1978 – 1982 m.), jau geriau susipaži-nęs su realaus pogrindžio vadovais – kunigais S. Tam-kevičiumi, J. Zdebskiu, LLL aktyviais nariais. Jie palaikė ryšius su Maskvos disidentais, per juos Lietuvą pasiekdavo Maskvos Helsinkio gru-pės dokumen-tai, rusų savi-laidos perio-diniai lei-

diniai ir emigraci-joje išleistos gro-žinės bei sovietologi-nės knygos (arba jų kse-rokopijos). Dažniausiai gauda-vome paskaityti *Einamųjų įvykių kroniką* („Chronika tekuščich sobytij“).

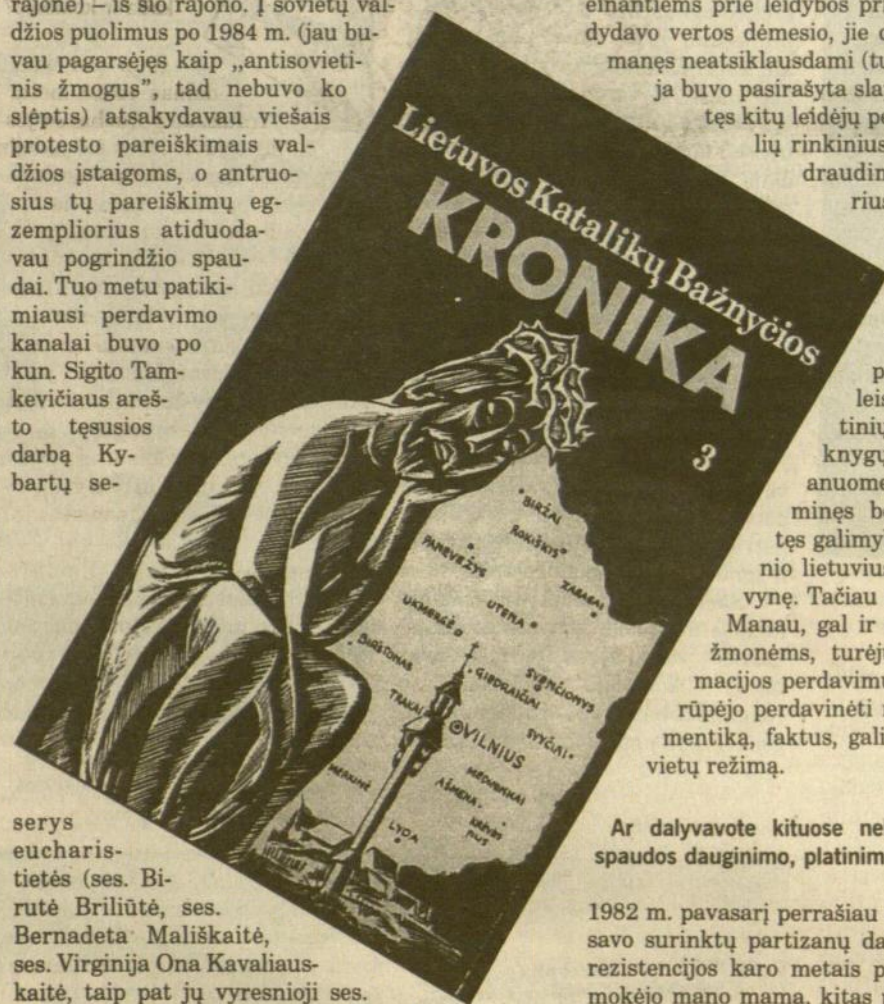
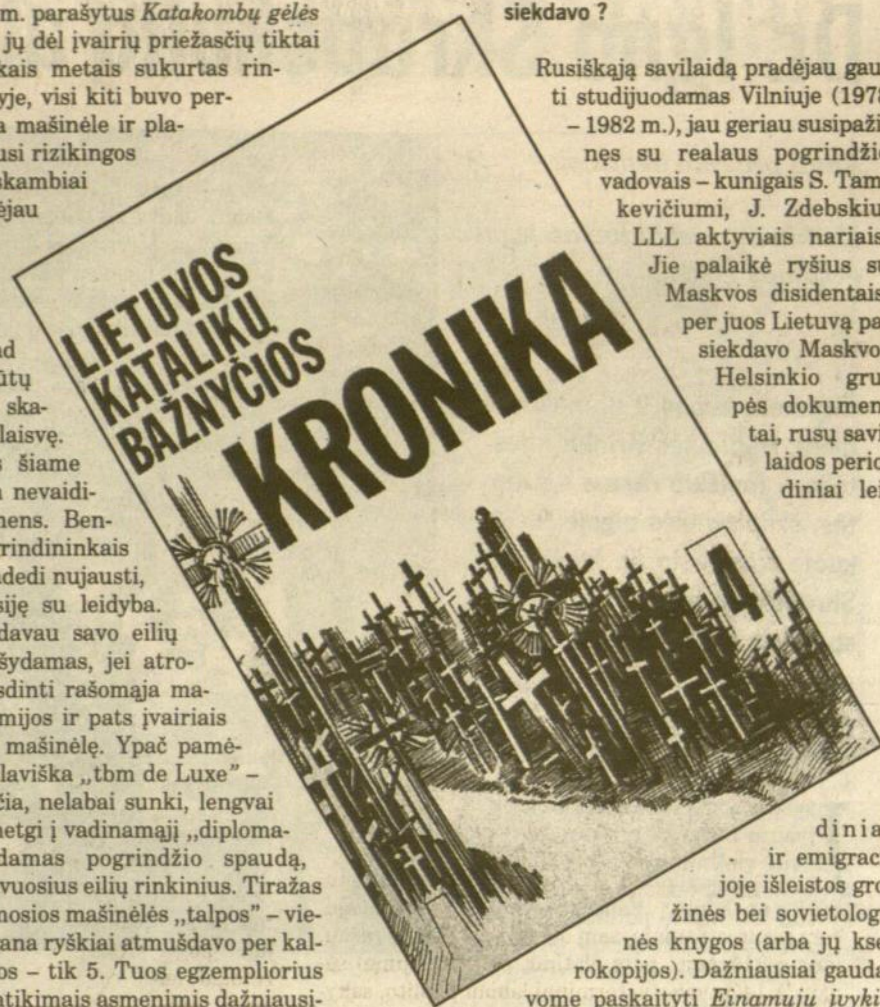
Mano supratimu, ji buvo Lietuvoje noriai skaitoma, nes leisdavo mūsų taikiąją rezistenciją pamatyti visoje Sovietijoje vykstančių demokra-tinių, tautinių ar religinių judėjimų kontekste. Ypač populiarius buvo Aleksandro Solženicyno *Gulago salynas* („Archipelag Gulag“), plitęs Lietuvoje kserokopijomis. Lietuviai tuojuo suprato šios te-roristinės režimą demaskuojančios knygos reikšmę („Dovydo svaidyklės akmenėlis į Galijoto kaktą“, kaip kažkas ją apibūdino), ėmėsi versti į lietuvių kalbą ir dauginėti mašinėlė. Už *Gulago salyno* pla-tinimą buvo pakartotinai nuteistas Balys Ga-jauskas. Tai mano „likiminė knyga“ – didele dali-mi jos moralinių maksimų veikiamas, atsisakiau duoti priesaiką sovietų kariuomenėje, ryžausi „gyventi be melo“ (taip vadinosi puikus *Aušros* perspausdintas A. Solženicyno straipsnis: „...Gali melas viešpatauti pasaulyje, bet – ne per mane. Nepritarsiu melui nei žodžiu, nei raštu, nei vaidin-damas, kad balsuoju netikruose rinkimuose, nei palaikydamas apgaulingus autoritetus mokslinio veikalo įžangoje, nei eidamas tironiją šlovinančioje demonstracijoje. Jeigu išdrįstume nedalyvauti me-le, kas savaime netgi negresia dideliais praradi-mais – režimas subyrėtų savaime, nes jisai gali lai-kytis tikrai bailiu visuomenės sutikimu nuolat daugybe formų palaikyti visuotinį melą...“ – cituo-ju iš atminties šią nuostabią sąžinės išsilaisvinimo programą).

Vienu metu iš kažkur gavau į fotofilimą perfo-tografuotą Vladimiro Bukovskio knygos kopiją, pradėjau ją dauginėti fotokopijomis, tačiau aplinky-bės neleido to darbo užbaigti. Vėliau, jau artėjant Gorbačiovo „perestroikai“, tais pačiais kanalais pasiekdavo įvairesnė pagrindinė ar pusiau legali (link 1988 metų šios ribos ėmė pamažu nusitrinti) spauda rusų kalba – pvz., įvairių krikščionių gru-pių leidžiama tikėjimo laisvės gynimo ar teologinė periodika. Rusiškąją savilaidą dalydavomės tarpu-savyje taip pat, kaip ir lietuviškąją.

Kokie buvo Jūsų ryšiai su šia periodine pagrindžio spauda: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* (1972–1989), *Aušra* (nuo 1975), *Dievas ir Tėvynė* (1976), *Laisvės šauklys* (1976), *Rūpintojėlis* (1977–1990), *Tie-sos kelias* (nuo 1977), *Perspektyvos* (1978–1981), *Pa-stogė, Ateitis* (nuo 1979), *Vytis* (1979–1980), *Alma Mater* (1979), *Tautos kelias* (nuo 1980), *Katakombos*, *Polemika* (nuo 1982), *Gyvybės Bažnyčia* (nuo 1983), *Viltis* (nuo 1983), *Meilės žodis*, *Blaivybėje jė-ga*, *Šalin vergiją* ir kitais?

Iš paminėtų leidinių reguliariai gaudavau ir toliau

Nukelta | 6 psl.

Dr. Igno Skrupskelio atminimas Kriukuose

Antai pražydo akmenys -

Neskinsiu, nebaidomas tegul gerumas gieda.

Justinas Marcinkevičius

Šių metų liepos 9 d., sekmadienį, tradicinės Kriukų miestelio – Joniškio rajone – šventės, škaplėnėlės eigoje, dedikuota žurnalisto dr. Igno Skrupskelio atminimui skirta sporto ir žaidimų aikštelė ir pašventintas stogastulpis jam prisiminti ir pagerbti.

Išventę suvažiavo daug giminių iš įvairių Lietuvos miestų, dalyvavo daug vietinių gyventojų, taip pat ir tie, kurie Kriukuose gimę ar augę, gyvena išsisklaidę po kitas Lietuvos vietas. Susirinkusiems giminėms buvo nepaprastai malonu seniai nesimačius kartu pabūti, pagerbti dr. I. Skrupskelį, prisiminti, pašvęsti, pabendrauti.

Ignas Skrupskelis gimė netoli Kriukų 1903 metais ir mokslus pradėjo būtent Kriukų mokykloje, kurios sutvarkytame kiemelyje vyko pagrindiniai šventės renginiai. Ateitininkas, filologijos mokslų daktaras, žurnalistas, *Zidinio* bei *Dvidešimto amžiaus* redaktorius, Skrupskelis buvo sovietų areštuotas 1940 m. liepos 11-12 dienomis, žuvo sovietiniame lagerį Komijoje 1943 m. Nuo jaunų dienų tikėjo, kad žmogus neturi teisės gyventi tik sau, o studijuodamas, pasiruošdamas gyvenimui ir dirbdamas savo profesijoje, ypatingai daug dėmesio skyrė auklėjimo ir kultūros kėlimo darbams.

Stogastulpis pastatytas prie Kriukų mokyklos pagrindinių durų. Jo autorius – jaunas Joniškio skulptorius Rytis Čagus. Ažuolo medyje išdrožta neužbaigta knyga bei sulaužyta plunksna simbolizuoja neužbaigtą, sovietų nutrauktą, Igno Skrupskelio gyvenimą ir darbą. Taip pat matomas ateitininkų ženklas, nes jo gyvenimas ir veikla neišskiriamai sujungti su ateitininkija.

Kriukų mokyklos kiemelyje įrengta krepšinio aikštė bei pastatytos kelios vaikams laipynės, pasodinta žolė, aptvarkyta aplinka. Kriukų mokyklai ir miesteliui tokia aikštelė buvo labai reikalinga: jaunieji berniukai ir mergaitės nieko panašaus nebuvo turėję, o per šventės pertrauką jie nekantriai veržėsi, krepšio kamuoliais ginkluoti, parodyti savo meistriskumą. Aikštelė bus taip pat naudojama įvairioms bendroms miestelio pramogoms ir susirinkimams.

Visu projektu nuo pat pradžios rūpinosi ir statybos darbus puikiai koordinavo mokyklos direktorius Vaclovas Martinaitis. Išspausdinta speciali brošiūra su pagrindiniais I. Skrupskelio gyvenimo bruožais. Dedikacijos ceremonijoje Stasė Sinkevičienė išsamiai susirinkusius supažindino su I. Skrupskelio gyvenimu ir veikla. Liaudies menininkas Rytis Čagus paaikšino savo sukurto stogastulpio simboliką. Šeimai atstovavo

Dalis giminių suvažiavusių į dedikacijos šventę prie stogastulpio.

dr. Ignas Skrupskelis

Kęstutis Skrupskelis, pristatė giminės, padėjo Kriukų mokyklai už prisiimtą aikštelės darbą ir priežiūros atsakomybę. Joniškio parapijos dekanas Eduardas Samaška sukalbėjo dedikacijos maldas ir stogastulpį pašventino.

Dedikacijos pabaigoje koncertavo Kriukų vyrų grupė, kartu pritariant mokyklos mokytojams ir visiems susirinkusiems. Taip šventėje žemėje žuvęs sūnus buvo pagerbtas savo giminėje.

Kriukai – ramus miestelis prie Latvijos sienos šiaurės Lietuvoje, tolokai nuo pagrindinių kelių. Pagal tradiciją, liepos pradžioje Kriukuose švenčiami škaplėnėlės atlidai, kurių metu, grįžta namo išsisklaidę kriukiečiai. Todėl ir šventės bukletas (brošiūra) žodžiais kraštiečiai kviečiami sugrįžti iš seniai gyventojų atmintyje išlikusios posakio: „Per Skaks, Valaks ir į Krioks.“ Čia jie vaišinami tradicine žirnių koše ir iš statinaitės šventei užraugtu alumi. Šių metų atlidai tęsėsi dvi dienas ir buvo ypatingai prasmingi, nes mies-

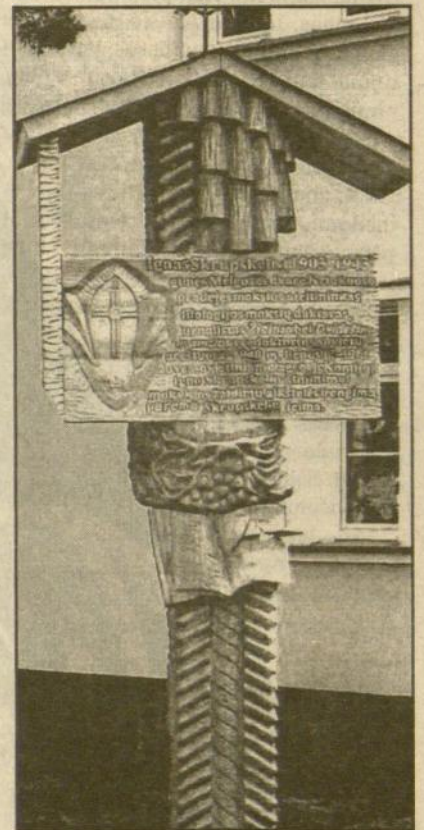
telis šventė 420 metų sukaktį.

Liepos 8 d., šeštadienį, įvyko mokslinė konferencija, skirta Kriukų archeologijai bei istorijai. Įdomių pranešimų metu buvo nagrinėjami kai kurie Kriukų istorijos momentai bei miestelio vardo kilmė. Kriukai yra žiemgalių žemė ir apylinkės senuose kapinyuose dar dabar atrandami žiemgaliams būdingi ginklai bei įrankiai. Miestelio vardo kilmė neiški: gal iš asmenvardžio, o gal iš senovės kalvių dievo, sakoma, gyvenusio apylinkės pelkėse.

Šia proga pašventinta nauja Kriukų seniūnijos vėliava, iškilmingai grojant orkestrui. Joje matoma tam regionui būdinga saulė bei kalvystės ženklai, raudoname fone su vertikaliais geltonais kraštais. Vėliavą sukūrė dailininkas J. Galkus, o ją patvirtino heraldikos komisija. Tokia pati saulė, nukalta iš geležies, puošia ir Igno Skrupskelio stogastulpį.

Šventės meninėje programoje naujoje aikštelėje koncertavo grupė „Jonis“, vėliau buvo rodomas spektaklis – komedija „Stebuklas“, o renginio pabaigoje susirinkusius rengėjai kvietė į gegužinę bei pasigėrėti

Nukelta | 8 psl.

Stogastulpis dr. I. Skrupskelio atminimui prie Kriukų mokyklos pagrindinių durų.

Kriukų mokyklos kieme įrengta sporto ir žaidimų aikštelė.

Su kilnia misija per gyvenimą

NASTAZIJA KAIRIŪKŠTYTĖ

Draugo puslapiuose ne taip seniai rašėme apie aktyvios visuomenės veikėjos, pedagogės, germanistikos srities specialistės Irenos Tumavičiūtės sudėtingą ir įvairiaspalvę gyvenimo veiklą. Sibiro tremtis, neramūs ir permainingi laikai gilios sovietinės stagnacijos metais dar labiau užgrūdino Irenos charakterį, suteikė jai ryžto ir atkaklumo siekiant kilnių tikslų dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės įtvirtinimo, jos bylos paskleidimo po margąjį pasaulį.

Tik prasidėjus Atgimimui, Ireną Tumavičiūtę po darbo su studentais buvo galima dažniau išvysti aikštėse ir gatvėse negu namuose. 1988 m. rudenį Vilniuje, vykstant Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamajam suvažiavimui, ji, kaip Vilniaus universiteto teatro aktorė, viešėjo Austrijos mieste Insbruke ir kalbėjo per Austrijos televiziją apie Ribentropo-Molotovo paktą, apie Sąjūdžio tikslus. 1990 - 1991 m. kartu su kitais lietuviams išgyveno įtemptas laisvės kovų dienas. 1991 m. sausio dienomis ji globojo Rusijos žurnalistus, vertė aktualias publikacijas į vokiečių kalbą, platino jas ir kitą informaciją apie įvykius Lietuvoje per pažįstamus Lietuvoje, Vokietijoje, Austrijoje, Norvegijoje. 1991 m. rugpjūčio pučo dienomis ji iš namų Berlyno radijui perduodavo informaciją apie įvykius Lietuvoje. Nuo 1990 metų Irena palaikė ryšius su Tomsko žurnalistais. Tomsko dienraštyje *Tomskij vestnik* buvo paskelbtos I. Tumavičiūtės nuotraukos, kuriose užfiksuoti 1991 m. plakatai prie Seimo. Nuotraukos buvo eksponuotos ir Tomske surengtoje parodoje. Iš savo telefono skambindavo į to dienraščio redakciją, perduodavo aktualias žinias. Pasak Irenos, dienraščio žurnalistai dirbo ir veikė tikrai profesionaliai, objektyviai ir juos neveltui buvo galima pavadinti rusų tautos sąžine. Daugiausia Lietuvai nusipelnė čia gyvenanti Tatjana Frolova, Tomske įsteigusi Lietuvių kultūros centrą, biblioteką. Tuo metu, kai Lietuvoje penktoji kolona su „Jedinstva“ stengėsi užsmaugti Lietuvos laisvę, jos pakviesti žurnalistai visam Sibiroi skelbė teisybę apie mūsų laisvės troškimą. 1991 m. sausio dienomis T. Frolova ne tik iš Seimo rūmų kalbėjo Rusijai apie įvykius Lietuvoje, bet ir kaip Lietuvos pasiuntinė Maskvoje aiškino Lietuvos situaciją politikams. 1991 m. pavasarį vėl atvykusi į Vilnių, dvi savaites gyveno Irenos bute ir rinko medžiagą spaudai apie padėtį Lietuvoje. Už šią pasiaviojančią ir nesavanaudišką veiklą T. Frolovai buvo suteiktas Lietuvos laisvės gynėjos vardas, o 2003 m. įteiktas ir Sausio 13-osios atminimo medalis. Jei ne dėstytojos I. Tumavičiūtės pastangos, T. Frolova būtų likusi užmarštyje, kaip dar iki šiol yra užmiršti kai kurie Sausio 13-osios gynėjai ir tikrieji Lietuvos bičiuliai užsienyje. Nepriklausomos Lietuvos metais Irena pasinėrė į aktyvų visuomeninį gyvenimą, rūpindamasi iš Tomsko jai pažįstamų tremtinių vaikų grąžinimu bei tremtinių globa. 1989 m. Irenos prašymu, Rusijos Dū-

mos deputatas Stepan Sulakšin per Tomsko televiziją paskelbė buvusio partizanų būrio vado Jono Klemaičio vaikų ir žmonos paiešką. Apie tai pirmasis išgirdo šios šeimos palikuonis – sūnus Jonas. Jis netrukus atvyko į Lietuvą. Ir ne vienas – su vienuolikmečiu sūnumi Romu. Savo atžalą jis išleido mokytis į 1990 m. spalį Dzūkų gatvėje atidarytą internatinę vidurinę mokyklą „Lietuvių namai“, skirtą tremtinių vaikams. Taip iš mišrios tremtinio šeimos buvo išgelbėtas Lietuvai dar vienas vaikas. Irena Tumavičiūtė yra nuolatinė „Lietuvių namų“ viešnia. Ji padėjo ne vienam šios mokyklos auklėtiniui ir materialiai ir moraliai, o taip pat padėjo ruošti vokiečių kalbos valstybiniam egzaminui.

Didelis Irenos Tumavičiūtės nuopelnas ir garsinant Lietuvos vardą visame pasaulyje. Ypač aktyviai ir sėkmingai šį darbą ji atliko, bendradarbiaudama su užsieniečiais. Perskaityta 12 pranešimų konferencijose, simpoziumuose, reikšmingi jos pranešimai ir tarptautiniuose Zauerveino simpoziumuose, taip pat Lietuvos kultūros dienos Heseno žemėje apie lietuvių tautinės savimonės raidą, apie pasakų ir tautosakos reikšmę jos kartos patriotiniam ugdymui sovietų okupacijos metais. Verta priminti, jog Irena Tumavičiūtė nepailsta ir triūsda ma vertėjos bei gidės baruose. Iš įvairių šalių atvykstantiems užsienio turistams ir keliautojams I. Tumavičiūtė visada stengiasi pateikti kuo daugiau žinių apie Lietuvą. Supažindindama su žymiausiomis Lietuvos istorinėmis, kultūrinėmis vertybėmis, ji nuolat akcentuoja gausų baltų kultūros palikimą, lietuvių laisvės troškimą ir priešinimąsi bet kokiems okupantams. Bendraudama su Kristijono Donelaičio palikuoniu Lutzū Wenau ir jo žmona Margot, Irena prisidėjo prie Donelaičio palikimo propagavimo Vokietijoje ir Lietuvoje. Ypač pažymėtinas I. Tumavičiūtės darbas, padedant L. Wenau rengti spaudai Rytų Prūsijos archyvinę medžiagą, saugomą Lietuvos MA bibliotekoje. Už talkininkavimą, leidžiant knygas, tarp jų ir už pakartotinį K. Donelaičio raštų vokišką išleidimą, I. Tumavičiūtė sulaukė padėkos raštų. Ne kartą vokiečių mokslininkai, žurnalistai kreipėsi į ją dėl įvairios informacijos. I. Tumavičiūtė buvo dr. Dietmaro Albrechto monografijos *Puti v Sarmatiju* („Keliai į Sarmatiją“), išleistos 2000 m. rusų kalba, konsultantė. 1996 m. jos paramos prireikė ir žinomam Vokietijos kultūros veikėjui, leideiui dr. E. Matthes, redaguojant prof. V. Landsbergio autobiografinę knygą. Būtent profesionalios vertėjos I. Tumavičiūtės nesavanaudiško talkininkavimo pastangomis po metų buvo išleista ši knyga. I. Tumavičiūtė taip pat buvo vokiečių kalbos konsultantė, įrašant garsius A. Puišos filmus „Elzė iš Gilijos“ ir „Dievų miškas“. Nuo pat ankstyvos jaunystės pamilusi teatrą, Irena ir iki šiol išlieka jam ištikima. 2000 m. režisierius L. Ciunis Lietuvos karių teatro 80-mečio proga atkūrė Karių teatrą, pastatė pulkininko V. Braziulio-Braziulevičiaus pjesę „Augila nebrendila“. Irena buvo vienintelė L. Ciunio auklėtinė, mokėjusi žemaitiškai, tad jo pakviesta mielai sutiko

I. Tumavičiūtė (pirma iš dešinės) bendrauja su Sibiro gulagus perėjusiu rašytoju, publicistu Eugenijumi Ignatavičiumi ir viešnia iš Tomsko Tatjana Frolova, aktyviai prisidėjusia garsinant Lietuvos laisvės siekius lemtingais 1991-aisiais metais.

Tik prasidėjus Atgimimui, Ireną Tumavičiūtę po darbo su studentais buvo galima dažniau išvysti aikštėse ir gatvėse negu namuose.

sukurti žemaitiškai kalbančios kario motinos paveikslą. Spektaklis rodomas ne tik Vilniuje, bet ir įvairiuose Lietuvos kariuomenės daliniuose. Išskirtinę vietą Vilniaus universiteto dėstytojos Irenos Tumavičiūtės veikloje užima spauda. Ji paskelbė daugiau kaip 60 straipsnių ir kitų publikacijų Lietuvos mokslo leidiniuose, žurnaluose laikraščiuose aktualiais istorijos, kultūros, dabarties vokiečių bei lietuvių kultūrinių ryšių ir kitais klausimais.

Be to, skelbia straipsnius užsienio spaudoje, kartu tarpininkauja lietuvių autoriams dėl jų publikacijų paskelbimo kitų šalių spaudoje. Vokiečių kalba paskelbti straipsniai patenka atvykusiems į Lietuvą turistams, neretai išgirstantiems tendencingą informaciją apie aktualius Lietuvos įvykius. Be abejo, kaip minėjome, viena ryškiausių pro-

fesionalios germanistės I. Tumavičiūtės veiklos krypčių – vertėjos darbas. Išskirtinę vietą tarp 40 į lietuvių kalbą išverstų publikacijų užima Mato Pretorijaus *Prūsijos idomybės, arba Prūsijos regykla II* tomo 2-osios ir 3-iosios knygos vertimas iš vokiečių į lietuvių kalbą. Tai didelės apimties veikalas (882 puslapiai), išleistas 2004 m. I. Tumavičiūtė į vokiečių kalbą išvertė daugiau kaip 70 straipsnių, studijų, parodų tekstų, brošiūrų. Straipsnių autoriai – žinomi kultūros, politikos veikėjai D. Kaunas, V. Bagdonavičius, E. Simanaitis ir kt. Vertėjos darbą jie labai nuoširdžiai ir dėmesingai įvertino. Išskirtiną nuoširdumą ir dėkingumą už vertimus tekstų autorei parodė profesoriai D. Sauka ir E. Gudavičius, poetas Justinas Marcinkevičius. Daugelis žmonių savo gyvenime pri-

Nukelta | 8 psl.

Leipcigo knygų mugėje 1997 m. pristatant prof. Vytauto Landsbergio autobiografinę knygą. Iš kairės: Irena Tumavičiūtė, prof. Vytautas Landsbergis ir leidyklos „edition tertium“ vadovas dr. Ernst Wolfgang Huber.

Kun. Robertas Grigas

Atkelta iš 3 psl.

skleisdavau *LKB kroniką*, *Aušrą*, *Rūpintojėlį*, *Dievą ir Tėvynę*, *Vytį*, *Alma Mater*, *Tiesos kelią*, *Perspektyvas*. Esu gavęs ir skaitęs gal po vieną ar keletą *Pastogės* ir *Lietuvos ateities* numerių. Kitų išvardytųjų neteko nei gauti, nei skaityti.

Jau šios pagrindinės periodikos leidimo metu buvo susiformavusios gana aiškios trys idėjinės žanrinės kryptys. Pirmoji ir stipriausioji iš jų, šiaip ar taip, buvo katalikiškoji patriotinė, pabrėžusi taikią kovą už religijos laisvę ir kovą už tautos laisvę per dvasinį atgimimą. Šiai kryptiai neabejotinai priskirtina *LKB kronika*, atgimusių pagrindžio spaudos motina, ilgiausiai ėjęs, didžiausią korespondentų tinklą visoje Lietuvoje turėjęs, dėl to informatyviausias ir savo faktografiniu pobūdžiu stipriausias (tokiu ir pasaulyje greitai pripažintas) savilaidos leidinys pavergtame krašte; *Aušra* – praktiškai tas pačias katalikiškojo patriotizmo ir moralinės revoliucijos

nuostatas skelbęs, po *LKB kronikos* labiausiai paplitęs aktualios rezistencinės publicistikos leidinys; *Rūpintojėlis* – to paties „katalikų lizdo“ paukštis, tiksliai labiau kultūrinės krypties, gvildenęs literatūros, teologijos, filosofijos, tautiškumo ir kultūros paveldo išsaugojimo klausimus; iš visų ilgiau ėjusių katalikiškosios savilaidos leidinių jis buvo bene inteligentiškiausias; panašios dvasios ir *Alma Mater*, *Dievas ir Tėvynė*, *Lietuvos ateitis* (šis pastarasis labiau adresuojamas jaunimui). *Tiesos kelias* buvo akivaizdžiai skirtas teologijos ir praktinės sielovados problemoms, orientuotas į kunigų ir aktyvių pasauliečių tikinčiųjų, neturinčių religinės spaudos, švietimą (tad pasirinktas ir nepriklausomoje Lietuvoje ėjusio analogiško žurnalo pavadinimas).

Antrąją savilaidos kryptį sąlygiškai galima būtų pavadinti tautine politine – ji, neneigdama Bažnyčios, tikėjimo ir moralinių vertybių reikšmės, labiau akcentavo Nepriklausomybės atkūrimo ir politinio pasipriešinimo svarbą. Šią poziciją reiškė *Aušrelė*, *Laisvės šauklys* (neteko jų skaityti, bet žinojau apie jų leidimą ir turinį iš Lietuvos Laisvės Lygos žmonių), *Vytis* (prie kurio leidimo jau pats prisidėjau). Girdėjau pagrindininkus kalbant, kad *Perspektyvos* turėję minčių tapti socialdemokratinėmis nuostatų reiškėjomis, taip galbūt įtraukiant į pasipriešinimo judėjimą kairiųjų pažiūrų, tačiau su okupantais kolaboruoti nenorinčius lietuvių. Apie tą laiką (1979 – 1982 m.) ir Vakarų Europoje vyko diskusijos vadinamojo euro – komunizmo tema, t.y., dėl Vakarų kompartijų, atsiribojusių nuo sovietinio totalitarizmo, kai sovietų nusikaltimai (represijos SSRS viduje, skandalas su baudžiamąja psichiatrija, karas Afganistane) tapo vis akivaizdesni ir grėsė Vakarų kompartijoms rinkėjų balsų praradimu. Tarp pagrindininkų pasigirdavo balsų, kad galbūt taip pavyktų Lietuvos labai įnešti susiskaldymą į LKP, atsijoti nuo Maskvai akiai tarnaujančių komunistų dar sąžinės nepardavusių, slaptus patriotus, potencialius sąjungininkus mūsų kovoje. Tačiau

dauguma Pasipriešinimo dalyvių, berods, laikė tai utopija. Prisimenu, kaip anuomet, diskutuojant šia tema, Vytautas Bogušis ironiškai apibūdino mūsų viltis dėl „eurokomunizmo“ kaip „neurokomunizmą“.

Savilaidinėje periodikoje išskirčiau ir trečią, daugiau žanrinę, o ne idėjinę politinę kryptį – kultūrinio pasipriešinimo. Tai buvo leidiniai, publikavę cenzūros nepraleidžiamą literatūrinę kūrybą, meno kritiką, recenzijas, teologijos, filosofijos apybraižas ir esė. Idėjų požiūriu šiuose leidiniuose įvairių santykių ir niuansais reikėsi abi aukščiau paminėtosios idėjinės srovės. Čia pirmiausia minėtina *Pastogė*. Kovos už okupantams nepavaldžią kultūrą dalis žymi ir *Rūpintojėlyje*, *Alma Mater*, *Lietuvos ateityje*. Šiai savilaidos kategorijai turėtume priskirti pagrindinę daugintą verstinę bei

autorinę grožinę ir ideologinę literatūrą. Tai išstisios bibliotekos teologijos veikalų (su šitos savilaidos rūšies egzistavimu, atrodo, ilgai susitaisė ir sovietų saugumas, net per krates jos neatimdavo, nebent A. Maceinos ar J. Girniaus knygas, kuriose KGB įžvelgdavo „antikomunistines potekstes“).

Iš autorinės kūrybos buvo populiarios savilaidos knygos *Naktis* (tikriausiai autobiografinė apie saugumo užverbuoto kunigo vidines kančias ir pastangas išsivaduoti), *Dviejų mergaičių laiškas* (parašyta, kaip dabar sužinojau, mokytojos Stasės Jasiūnaitės), neblogas humoristinis rinkinys apie kovingojo ateisto Dūmelio nuotykius... Visdėlto tenka pripažinti, kad nepriklausomos, nonkonformistinės kūrybos srovė Lietuvoje netapo galinga alternatyva oficialiajai, valdžios aprobuotai kultūrai, kaip tai įvyko Rusijoje, Čekijoje, kitose Rytų bloko šalyse. Daugiau mažiau pripažinti meno kūrėjai Lietuvoje mieliau stengėsi verstis „Ezopo kalba“, panaudoti kokias nors cenzūros spragas savitam požiūriui ar potekstėms prakišti, negu pereiti Rubikoną į pavojingą konfrontacijos su okupaciniu režimu žemę (gražios išimtis – Tomas Venclova, Jonas Jurašas, Mindaugas Tomonis, lageriu už savo tiesą sumokėjęs Gintautas Iešmantas, Povilas Pečeliūnas ir Vytautas Skuodis). Pagrindžio periodikos leidėjai dėl suprantamų priežasčių taip pat pirmenybę atiduodavo ne grožinei kūrybai, o kovos už tikėjimo ir tautos laisvę degantiems rūpesčiams.

Bent kiek susijusiam su pagrindžio leidyba žmogui (skaitytojui, platintojui), manau, apytikriai buvo aišku, kad katalikiškoji savilaidos kryptis bazuojasi kažkur kunigų S. Tamkevičiaus, A. Svarinsko, J. Zdebskio, jėzuitų vienuolijos, seserų eucharistiečių aplinkoje, lygiai kaip tautinės politinės kovos leidiniai sklido iš Antano Terlecko ir vilniečių patriotų grupės. Kiek ilgiau pabendraurus nesunku buvo tai nujauti iš leidiniuose pasikartojančių pavardžių, protestų pareiškimų autorių, leidinių stilistikos. Deja, panašiai, matyt, nujautė ir okupantų saugumas, nors ir nevisuomet galėjo tai įrodyti teismuose; diktatūrai griežtėjant, pvz., atėjus į valdžią KGB šefui Jurijui Andropovui, jie jau žinojo, prieš kuriuos asmenis nukreipti represijas. Paslaptines man buvo kultūrinių leidinių srovė. Tik prasidėjus Atgimimui, sužinojau, kad *Rūpintojėlį* visus tuos metus ištvermingai redagavo sesuo Ada Urbonaitė su grupe bendraminčių, kad leidinių *Pastogė*, *Ethos* vienas redaktorių ir daugelio straipsnių autorius buvo Algirdas Patackas.

Kaip katalikas, programiniais, baziniais dvasinio pasipriešinimo leidiniais laikiau *LKB kroniką*, *Aušrą*, *Rūpintojėlį*. Jų naujų numerių labiausiai ir laukdavau. Tačiau branginau ir tautinės politinės krypties spaudą, noriai ją skleidžiau, manydamas, kad jos kovinis entuziazmas,

aistringas protestas prieš okupaciją labai reikalingas kaip vaistas prieš plintantį sovietinį karjerizmą, prisitaikėliškumą – kaip impulsas ypač jaunimui lietuviškąją laisvės ryžtą žadinant.

Kokias kryptis buvo galima išskirti to meto savilaidoje?

Jau paminėjau, kaip, mano vertinimu, atrodė ideologinis periodinės savilaidos spektras. Įdomu, kad pačioje savilaidoje buvo kritiškų pasisakymų kryptių ar kovos taktikos klausimais. Tai galime laikyti demokratinės polemikos ir daugiapartiškumo pradmenimis. Pvz., pasirodžius pirmiesiems *Dievo ir Tėvynės* numeriams, kuriuose vietomis okupantai ir jų marionetės buvo tituluojami „žemiausiai puolusiomis padugnėmis, komunistais-avantiūristais“ ir panašiai, tos pačios katalikiškosios krypties *LKB kronika* atsiliepė brolišku perspėjimu, kad, kovojant su blogiu, nedera perimti blogio (šiuo atveju sovietų propagandos keikiamojo stiliaus) metodų.

LKB kronikai prasiveržus į Vakarus ir tapus užsienio kalbomis spausdinamu, politikų ir žmogaus teisių gynėjų cituojamu žinių šaltiniu, Lietuvos savilaidoje pasklido *Inteligentų laiškas*, reikalavęs iš *Kronikos* leidėjų ne vien registruoti Bažnyčios ir sąžinės laisvės suvaržymus, bet ir atvirai kelti Lietuvos nepriklausomybės atstatymo klausimą. Buvo aišku, kad *Laiškas* gimė A. Terlecko aplinkoje. Neprisimenu, ar jį buvo raštu reaguota katalikų savilaidoje, tačiau žodinėse dviejų srovių šalininkų diskusijose ne kartą karštakai aiškintasi abiejų grupių pasirinktų kelių į laisvę savitumai, privalumai ir trūkumai. Vienaip ar kitaip, skaitantiems *LKB kroniką* jos leidėjų nepriklausomybinės nuostatos negalėjo kelti abejonių. Taip pat *Kronikos* garbei reikia pasakyti, kad nuo 28-ojo jos numerio (1977 m.) pradėta spausdinti pastovi rubrika (*Nauji*) *pogrindžio leidiniai*. Joje būdavo pateikiami *Kroniką* pasiekusių kitų pagrindžio leidinių turinio reziumė, ir ne vien tiksliai „savosios“ krypties, kaip antai *Aušros*, *Rūpintojėlio*, bet ir tautinio politinio sparno leidimų *Laisvės šauklio*, *Aušrelės*, *Vytio* ir kt. Taip reikėsi, sakyčiau, pagirtinas pagrindininkų solidarumas, siekęs nedemonstruoti pavergėjams mūsų ideologinių ar asmenybinių prieštaravimų.

Kokie tikslai buvo keliami savilaidai?

Pagrindiniai tikslai buvo informuoti pasaulį ir tautiečius apie tikrąją padėtį Lietuvoje, apie okupantų vykdomą prievartinę ateizacijos, kolonizacijos ir tautos valios paneigimo politiką. Dėl totalinės sekimo sistemos nebūtų pavykę šį tikslą pasiekti vien tiksliai savilaidos pagalba – nebuvo įmanoma ilgesnį laiką gaminti didelius leidinių tiražus ir juos nepastebėtiems išplatinti. Bet čia Lietuvos pagrindžiui į pagalbą atėjo išeivija ir užsienio radijo stotys – Vakarus pasiekę pagrindžio spaudos numeriai buvo verčiami į užsienio kalbas, platinami visoms suinteresuotoms įstaigoms ir asmenims, skaitomi užsienio radijo laidose lietuvių kalba. Tokiu būdu informaciją apie slaptąją išsivadavimo kovą galėjo gauti kiekvienas radijo aparata turintis Lietuvos gyventojas. Taip savilaida galėjo įgyvendinti kitus, dar svarbesnius tikslus – palaikyti tautoje pasipriešinimo dvasią, Nepriklausomybės atgavimo viltį, skatinti nebijoti, neprisitaikyti prie melo sistemos, aktyviau įsijungti į taikiąją laisvės kovą.

Iš kur buvo gaunamos lėšos šios spaudos dauginimui ir platinimui?

Sovietų propaganda ir saugumas į šį klausimą nemirktelėję atsakydavo – iš Amerikos Centrinės žvalgybos valdybos! Juokauju. Sąmoningi Lietuvos tikintieji, patriotai buvo pasirengę dėl tiesos sakymo ir laisvės vilties, kad ir labai tolimoje ateityje (daugeliui tuomet ji atrodė tolima) aukoti asmeninę laisvę, sveikatą ir gyvybę. Ir aukojo. Tad jau visai savaime suprantama jiems atrodė paremti pagrindį savo uždirtomis lėšomis, darbo priemonėmis, savanoriška veikla. Nujausdami, kurie kunigai susiję su pagrindžiu, susipratę katalikai, o neretai ir konfratrai, pritrūkstąys drąsos atvirai protestuoti, savo pinigėmis aukomis pagrindininkų darbus noriai rėmė. Vėliau, nusistovėjus slaptiems ryšiams su išeivijos lietuvių atstovais,

parama pasiekdavo ir per juos. Tačiau tenai tikrai nebuvo nė cento iš sovietų visoms nesėkmėms paaiškinti naudotos baisinės ČŽV (CIA).

1985 m. parašėte *Rekrūto atsiminimus* apie 1982 – 1984 m. priverstinį tarnavimą sovietinėje armijoje. Kodėl nusprendėte parašyti šiuos atsiminimus? Ar nebuvo rizikinga juos rašyti? Ar nurodėte savo pavardę? Kaip vyko knygos dauginimas ir platinimas? Ar buvo bandoma ją perduoti į Vakarus?

Rekrūto atsiminimus rašiau su keletu tikslų. Pirmiausia tai buvo tikėjimo liudijimas – sovietų armijos smurtinėje atmosferoje, ypač kai 1982 m. gegužės 24 d. viešai atsisakiau duoti karinę prielaidą Lietuvai okupuojančiai kariuomenei, patyriau daug nuostabių Dievo pagalbos, gerų žmonių solidarumo ir meilės ženklų. Norėjau šia knyga už visa tai padėkoti ir tas gėrio patirtis užfiksuoti, išsaugoti ateitčiai. Visos patirtys, tam tikra prasme egzotiškos, nes vyko lietuviui tolimoje Kazachstano žemėje, visi dialogai, faktai, datos tebebuvo labai ryškūs, tiesiog degte degė manyje, be to, daug ką buvau užrašęs parsistuosiuose namo laiškuose. Taigi nedelsdamas, gelbėdamas tebeplaukiančią atmintį medžiagą nuo užmaršties dulkių, dar tą pačią 1984 m. pabaigoje pradėjau rašyti. Pirmieji *Rekrūto atsiminimų* skyriai gimė Druskininkų sanatorijos „Eglė“ sargo namelyje – grįžęs iš armijos ten įsidarbinau, naktimis saugojau automobilių stovėjimo aikštelę. Baigiau rašyti Kiauklių klebonijoje, zakristijonaudamas pas kun. Roką Puzoną. Knyga norėjau demaskuoti ir SSRS bei sovietų armijos supuvimą, kurio mastas mane iš tiesų sukrėtė ir nustebino. Taip pat siekiau su teikti žinių apie sovietų kariuomenės tikrovę būsimiems likimo broliams, lietuviams jaunuoliams, ypač tikintiems, kurie po manęs bus imami į rekrūtus, parengti juos tykantiems išmėginimams ir drauge padrasinti nepalūžti, neišduoti Lietuvos.

Visa knygos jėga buvo tai, kad ji dokumentinė, todėl negalėjau nepaminėti savo pavardės, be to, ir prasmės nebuvo jai nutylėti: tuo metu kitų lietuvių katalikų, atsisakiusių prisiekti sovietų armijai, nebuvo. Apsisprendimas neprisiekti okupacinei armijai buvo centrinė knygos ašis, tad reikėjo arba išvis nerašyti, arba rašant jau nebesisilepti už slapyvardžius. Supratau, kad rizikuojau, bet ir tos blogį demaskuojančios tiesos negalėjau neišsakyti, taigi įrašiau *Rekrūto atsiminimuose* savo pavardę. Ieškodamas būdų rankraštį perspausdinti rašomąja mašinėle ir paskleisti, taip pat ir dėl platinimo tikslingumo, pasitariau su kun. Juozu Zdebskiu (1929 – 1986). Jis buvo mums likęs moralinis pagrindinio autoritetas, kunigai S. Tamkevičius ir A. Svarinskas buvo areštuoti. Mačiau, kad knyga kun. Juozą sujaudino, jis turbūt greitai įvertino jos reikšmę dvasiniam pasipriešinimui, bet su šiam kunigui būdingu nuolankumo akcentavimu jis tuoj pat pasakė, kad neturiu trokšti kaip nors tuo darbu pasipuikuoti, išgarsėti, neturiu manyti, kad knyga sukels „kažkokią ypatingą revoliuciją“, kad sovietų saugumas už tokią knygą tikriausiai smarkiai keršys ir kad reikia pamąstyti, pavesti tą reikalą maldoje Apvaizdai. Gerau neprisimenu, ar kun. Juozas, ar aš pats perdavėme rankraštį vilkaviškiems Dantui ir Antanui Kelmeliams, kurie tuo metu uoliai daugino pagrindinio spaudą. Visais atvejais laikyti nepadaugintą rankraštį buvo nesaugu, nes KGB per kratą jį konfiskavus, knyga būtų žuvusi. Pradžioje norėjau, kad rankraštis būtų perspausdintas bent 5 – 10 kopijų ir išslapstytas skirtingose vietose. Knyga buvo padauginta ir keistu būdu pirmasis signalas, kad vienas jos egzempliorius pateko į saugumo rankas, pasiekė mane iš pagrindinio bičiulių kaip tik kunigo Juozo Zdebskio slaptingo žuvimo dienomis: jie turi knygą, būk viskam pasiruošęs! Nežinau, ar saugumiečiai surado mano knygos mašinraštį tarp žuvusio kunigo daiktų, ar per kitas tuo metu vykusias kratas. Taigi nebeliko jokios prasmės delsti, ir knyga pagal visai savilaidai būdingą „grandininę dauginimo schemą“ mašinraščiais pradėjo skliti Lietuvoje. Ar iki Atgimimo leidinys pateko į Vakarus – o būčiau to tikrai norėjęs – man nėra žinoma. Įdomu, kad vėliau per visus kvietimus į sovietų prokuratūras, per susidūrimus su KGB dėl *Rekrūto atsiminimų* niekad nebuvau apkaltintas. Gal dėl to, kad atsirado, okupantų akimis, didesnių „nusikaltimų“: dalyvavimas Ribentropo-Molotovo su-

kalbų pasmerkusiame mitinge prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje 1987 m. rugpjūčio 23 d., o netrukus ir KGB valdžios dienos baigėsi – prasiėjo Sąjūdis...

Vis dėlto budrios „organų“ akys nepaliko be dėmesio knygos apie sovietų armiją. Iš Lietuvos ypatingojo archyvo esu gavęs 1988 m. kovo 21 d. LSSR KGB 5-osios tarnybos viršininko, pulkininko E. Baltino pasirašytos ir LSSR KGB pirmininko, generolo majoro E. Eismunto patvirtintos pažymos rusų kalba kopiją. Toje pažymoje dėl „operatyvinio tyrimo bylos objektui nr. 304 Grigui R. A.“, su atspalviu „antisovietinė agitacija ir propaganda“, maskuojama religine dogmatika, raštiška forma, pagal kategoriją „nacionalistas lietuviškasis“, be kita ko, rašoma: „Pradedant 1986 m. vasario mėn. tarp Grigo R. ryšių platinamas jo 'kūriny' pavadinimu *Rekrūto atsiminimai*, kuriose autorius iš antisovietinių ir nacionalistinių pozicijų atsiliepia apie sovietinę valstybę“. Pažyma baigiama tokia rankraštine pulkininko Baltino rezoliucija: „Atsižvelgiant į ypatingą Grigo R. A. pavojingumą valstybei karinio periodo sąlygomis, nedelsiant sulaukyti jį sutinkamai su Lit. SSR BPK 197 str. ir patalpinti SSRS MVD užkardomojo kalnimo vietoje“.

Nuo 1985 metų pradėjote studijuoti pagrindinėje kunigų seminarijoje. Atsiminimuose rašote, kad tuo metu aktyviai teko dalyvauti pagrindinės spaudos leidybos darbuose. Papasakokite apie šio laikotarpio veiklą.

Praktiškai šio laikotarpio leidybinė veikla nedaug kuo skyrėsi nuo ankstesnės, nebent tuo, kad dirbdamas Kiauklių (Širvintų rj.) bažnyčios zakristijonui, visapusiškai palaikomas bendraminčio klebono, Sibire tremtinių šeimoje gimusio kun. Roko Puzono ir ištikimų parapijiečių, galėjau daugiau laiko skirti šiam darbui. Žmonių palaikymas, galimybė religiskai ir patriotiskai ugdyti vietos jaunimą įkvėpdavo, stiprino ryžtą. Paskutiniųjų kelerių metų iki susikuriant Sąjūdžiui nuotaikas gali gerai pailiustruoti tas faktas, kad Kiauklių bažnyčios sienlaikraštyje mes su kunigu Roku talpinome tą pačią medžiagą, kokią skelbė ir pagrindinio spauda: nuteistųjų lietuvių politkalinių nuotraukas su atitinkamais komentarais, straipsnius apie tikėjimo ir tautos persekiojimą, Trispalvės ir kitus patriotinius motyvus (kažkur tebesaugau tuos sienlaikraščius). Ir jie mėnesiais kabodavo bažnyčios prieangyje, joks uolus kolaborantas jau nesikėsino nukabinti, nunešti „kur reikia“ – kaip būtų atsitikę Stalino ar Brežnevo laikais.

Buvote vienas iš *Vyčio* leidėjų. Papasakokite plačiau apie šį leidinį.

Su patriotiniu pagrindinio leidiniu *Vytis* susipažinau atvykęs studijuoti į Vilnių ir pradėjęs bendrauti su Lietuvos Laisvės Lygos vilniečių grupe, kurią jau paminėjau anksčiau. Gaudavau leidinį paskaityti iš A. Terlecko, J. Sasnausko, V. Bogušio, Vl. Šakalio. Pirmajame puslapyje nurodant išleidimo vietą būdavo išspausdinta *Okupuotoji Lietuva* – man tai patiko, visi taškai ant „i“ iškart sudėliojami, nuo esminės tiesos pradama! Atėjau į vilniečių grupę sudėtingu jai metu – dėl saugumo represijų ir įvairių kitų priežasčių buvo sustojusi *Aušrelės* ir *Laisvės šauklio* leidyba, pradėtas leisti savilaidos žurnalas nauju *Vyčio* vardu. Tokia buvo pagrindininkų naudojama gudrybė – pakeiti leidinio pavadinimą, KGB kuriam laikui sutrinka: o gal čia kokia nauja, dar nežinoma grupė darbuojasi? Kol aiškinamasi, galima suspėti šį tą nuveikti. Tačiau po sovietus įsiutinusio „45 pabaltijiečių memorandumo“ 1979 m. (Ribentropo-Molotovo pakto 40-osioms metinėms) buvo areštuoti Antanas Terleckas ir Julius Sasnauskas, saugumas atvirai grasino areštu Vladui Šakaliui. Jis, jau kartą paauglystėje kalintas už patriotinę veiklą, nutarė nelaukti, kol ateis

suiti, o vėliau pasitraukti į Vakarus. Tikėjosi tenai suaktyvinti patriotinę lietuvių veiklą, būti ryšininku tarp išeivijos ir Lietuvos pagrindinio, kurio poreikius ir rūpesčius „iš vidaus“ gerai žinojo. Vladas nutarė, kad iš pradžių reikia pasislėpti, dingti iš KGB akiračio. Problema buvo, kad saugumas per daug gerai žinojo ligšiolinius vilniečių patriotų „ryšius“, galinčių persekiojamam padėti žmonių ratą. Todėl V. Šakalys kreipėsi į mane: buvau KGB dar mažai žinomas, „šviežias“, iš nuošalios vietovės. Pasitariau su patikimiausiais žmonėmis Leipalingio apylinkėse. Netoli miestelio, pamiškėje gyveno niekada sovietų valdžiai nepataikavęs, žinomas savo katalikišku ir lietuvišku nusiteikimu Jonas Čiurlionis (1907 – 1998), Algimanto Žilinsko – Vido Spenglos, daugelio po Atgimimo išleistų istorinių veikalų apie katalikiškąją rezistenciją autoriaus, uošvis. Palanki aplinkybė buvo tai, kad kokių nors aktyvioje pagrindinio veikloje Čiurlionis nedalyvavo, taigi nelauktas saugumiečių ar milicijos vizitas į nuošalią jo sodybą buvo mažai tikėtinas. Bendrais bruožais paaiškinus, kad reikia laikinai paslėpti KGB persekiojamą lietuvių, žmogus sutiko padėti. Numatytu laiku V. Šakalys atvyko į buvusio Leipalingio dvaro parką. Buvo tikrai atsargus: susiradau jį, kiek pakeitusį išvaizdą, pagal sutartą lakštingalos čiulbėjimą (ši paukštelį Vladas nuostabiai mokėjo pamėgdžioti). Su savimi turėjo gerus karinius žiūronus, smulkius vietovių žemėlapius ir pistoletą. Dideliu lankstu per laukus apėjome miestelį, pasiekėme sodybą, ir jis kurį laiką čia slėpėsi. 1980 m. vasaros pradžioje paprašė parūpinti jam gerą dviratį. Mano tėvas nupirko jį Druskininkuose, atgabeno V. Šakaliui, ir jis išvažiavo. Kai po kiek laiko užsienio radijas pranešė apie dramatišką Vlado žygį per SSRS – Suomijos sieną, vos ne mirtimi pasibaigusią kelionę per Suomijos pelkes iki Švedijos, kur bėglys paprašė politinio prieglobsčio – tyliai susimerkdavom su tėvu; džiaugėmės galėję kažkiek padėti „blogio imperijos“ medžiojamam rezistentui, ir, žinoma, iki imperijos galo tuo nesigyrėme. Atrodo, kad šis epizodas sovietų saugumui liko nežinomas – niekur KGB archyvuose išlikusiose mano bylose nesu užtikęs apie tai užuominų.

Taigi, aktyviausi LLL nariai buvo suimti, Vladas pasitraukė, kiti buvo nuolat stebimi. Tuomet Vytautas Bogušis pasiūlė man parsivežti į Leipalingį jau parengtą naujo *Vyčio* numerio medžiagą, suredaguoti ją ir perspausdinti rašomąja mašinėle.

Su džiaugsmu to ėmiausi. Jau neprisimenu, ar iš kun. S. Tamkevičiaus aplinkos, ar iš LLL narių gavau rašomąją mašinėlę – tą pačią kompaktišką „tbn de Luxe“. Užsikėliau ją į tėviškės namo palėpę, kur buvau įsirengęs tokį skliautuotą kambarėlį, ir, visu garsu paleidęs magnetofoną ar patefoną su estrados šlagerių įrašais, dienomis ir naktimis tarškinau širdžiai artimus tekstus. Tiesa, kaip neseniai sužinojau iš KGB archyvuose likusių dokumentų, muzikinis fonas būdingo mašinėlės kaukšėjimo nenustelbė – jis minimas saugumo seklių pranešimuose.

Nukelta į 8 psl.

Momentas iš dr. I. Skrupskelio atminimo ceremonijos.

Dr. Igno Skrupskelio atminimas

Atkelta iš 4 psl.

šventinės ugnies salvėmis.

Šventę išskirtinai tvarkingai surengė ir pravedė Kriukų seniūnė Audronė Impolienė bei mokyklos direktorius Vaclovas Martinaitis. Beje, direktorius Martinaitis akcentavo, jog aikštelėje negalima nei rūkyti, nei prekiauti svaiginamais gėrimais. Jo sveikintinu sprendimu, šventės proga prie mokyklos nebuvo galima pre-

kiauti alumi.

Aikštelės įrengimą parėmė Skrupskelių šeima, atsižvelgdama į direktoriaus V. Martinaičio ir mokyklos pagėidavimus. Jo įsitikinimu, mokykla turėtų būti ne vien mokymo įstaiga, bet kartu ir socialinės globos centras, užkertantis kelią jaunimo tarpe plintančioms negerovėms. Naujoje aikštelėje suaugusių priežiūroje sportuos ir miestelio, ir mokyklos jaunimas. Priežiūra rūpinsis mokykla, padedant Švietimo ministerijai.

Su kilnia misija...

Atkelta iš 5 psl.

simena tėvų pamokymus. Dažnai tie pamokymai yra pagrįsti kaimo papročiais, šeimos tradicijomis, religinėmis nuostatomis, reikalaujantys iš žmogaus dorai, sąžiningai, darbščiai gyventi. Dėstytoja Irena Tumavičiūtė taip pat savo gyvenime nuolat prisimena tėvo Albino patarimus. O jie tokie: „Niekada niekam nelik skolinga, geriau tegu tau kas nors būna skolingas; niekada nesibiedavok, vis tiek nieko veltui negausi, o kitas dar pasidžiaugs – taip jai ir reikia...“ Šie tėvo žodžiai dėstytojai Irenai – gyvenimo credo. Todėl nenuostabu, kad jos gyvenimo dienos nuolat kupinos įvairiausių darbų, ji jaučia didžiulę pagarbą žmogui, visada pasiryžusi jam padėti, be to, su savo studentais, pažįstamais bičiuliais ir artimaisiais ji dosniai dalijasi įvairia mokslinė, kultūrine, politinė, kita reikšminga ir naudinga informacija, savo išmintimi. Apie nepailstančią Vilniaus universiteto dėstytoją Ireną Tumavičiūtę būtų galima labai trumpai ir aiškiai pasakyti: koks turtingas jos gyvenimo kelias, kokia kilni misija. Linkime jai, kad ir tolyn besisukančioje laiko karuselėje būtų įrašyti nauji, prasmingi darbai, sumanymai, o jiems įvykdyti linkime kuo geriausias kloties!

Kun. Robertas Grigas

Atkelta iš 7 psl.

Perrašinėjusieji savilaidą naudojome vieną triuką saugumui suklaidinti. Kiekviena rašomoji mašinėlė turi savitumą, iš kurių galima spręsti, ar spaudinys atmuštas ta pačia, ar jau kita mašinėlė – kai kurių raidžių pokrypis, ryškesnis ar blankesnis įspaudimas, ir t.t. KGB pagal kratose paimtos savilaidos tekstus stengdavosi nustatyti, ar, pvz., mašinėlė spausdinamas tik vienas pagrindinio leidinio, ar keletas jų, kokioje vietovėje telkiasi jau žinomo šrifto mašinėlės spausdintų leidinių paplitimas ir panašiai – vis siaurinant paieškų tinklą link nelegalios spaustuvelės. Bet savilaidos perrašinėtojai atrado, kad pakanka laiko nuo laiko kurią nors mašinėlės šrifto raidę perbraukti aštria dilde – ir atspausdame tekste pasirodo nauji, anksčiau nematyti elementai. Metodas buvo efektyvus – dabar KGB archyvų dokumentuose, analizuojančiuose po raidelę savilaidos mašinraščius, galime perskaityti sekimo ekspertų klaidingas išvadas: remdamiesi pakeistų raidžių skirtingumais, ekspertai įrodinėjo savo viršininkams, kad leidiniai perspausdinti vis kitomis mašinėlėmis (taigi, tikėtina, kitų asmenų, kitose vietose). O iš tiesų dažnai tai būdavo toji pati „tbn de Luxe“...

Talkinau Vyčio leidimui 1980 – 1981 m. Per tą laiką, kiek prisimenu, suspėjome parengti 5 ir 6 numerius. Vytautas Bogušis Vilniuje perduodavo man pluoštą tekstų – kaip supratau, ankstesnieji leidėjai medžiagos buvo sukaupę pakankamai, tik jos suredagavimas ir perspausdinimas sostinėje darėsi vis komplikuočiau. Aptardavome esmines sudedamąsias turinio dalis, literatūrinę, redagavimo, dizaino pusę vilniečiai palikdavo mano nužiūrai. Parsiveždavau medžiagą į tėviškę ir imdavusi darbo. Tinkamiausias tam buvo švenčių, savaitgalių ir atostogų laikas, be to, kartą buvau išėjęs akademinių atostogų. Kai kuriuos tekstus gaudavau jau perrašytus mašinėlė, kiti buvo rankraštiniai (tokį gavau estų disidentų Mart'o Niklus'o interviu – sovietų okupuota Lietuva esto aki-

mis; straipsnio efektas buvo tai, kad vienos okupuotos „respublikos“ atstovas dalijosi įspūdžiais apie kitą okupuotą „respubliką“ nepriklausomai ir laisvai, tarsi užsienietis, atvykęs į užsienio šalį, o ne į kitą „broliškos sovietinių tautų šeimos“ aptvarėlį). Dėl rankraščių buvome sutarę laikytis griežtos taisyklės – perspausdinus tuoj pat sunaikinti. Filosofines ideologines Vyčio skiltis V. Bogušis pasiūlė užpildyti gydytojo Algirdo Statkevičiaus savilaidinės knygos *Bendražmogiškumo manifestas* testinėmis ištraukomis. Man paliko spręsti, kuriuos tekstus atrinkti leidiniui iš storo knygos, kurioje autorius, sovietų jau keletą kartų žiauriai represuotas, aistringai demaskavo SSRS diktatūrinę, žmogaus asmenį ir laisvę niekiančią prigimtį. Atsimenu, kad parinkau leidiniui A. Statkevičiaus knygos ištraukas, skelbiančias maksimas „Ultrafašistinė Rusijos imperija šandien labiau negu šautuvo bijo plunksnos“, „Geriau alkana bepastogė laisvė, negu sotus su visais patogumais kalėjimas“ ir panašias. Norėjau pabrėžti komunizmo ir nacizmo sistemų giminybę, taip pat polemizuoti su tautiečiais, pamilusiais apysotą sovietijos kalėjimą. Po kiek laiko Vytautas Bogušis pradžiugino žinia, kad vienas iš mūsų parengtų Vyčio numerių pasiekė Vakarus ir buvo iš-eivijos lietuvių labai aukštai įvertintas.

Spausdinau 5–7 egzempliorių tiražu, kaip visada, pagal mašinėlės pajėgumą – kol atspaudas dar būdavo pakankamai ryškus, kad galėtų būti įskaitomas. Nežinau, ar vilniečiai dar duodavo kam nors toliau dauginti šiuos egzempliorius. Pagal auksinę pagrindinio veiklos taisyklę stengdavomės kuo mažiau žinoti slapty dalykų, nebūtinų tiesiogiai tau pavestam darbui: ko nežinai, per tardymą tikrai neprasišnekėsi.

Visuomet apgailestavau, kad mūsų savilaida tokia „pilka“ – vieni mašinraštiniai tekstai, be iliustracijų. Tad gavęs progą redaguoti, pamėginau tekstus bent kiek pagyvinti. Sugalvojau tokį būdą: iškirpdavau iš kalkinio popieriaus Vyčio fi-

gūrą, priklijuodavau ant balto popieriaus lapo, paskui, uždėjęs ant titulinio būsimos numerio puslapio, ištaisai pereidavau figūros plotą, be tarpelių, eilutę po eilutės mušdamas raidele „x“. Kitoje pusėje ant švartų lapų atspausdavo Vyčio kontūras. Tasai nesudėtingas grožis kainuodavo, žinia, daug laiko ir kaukšėjimo... Paprasčiau būdavo „ikšais“ išspausdinti tituliniam puslapyje Vyčio kryžių ar Gedimino stulpus.

Sužinoję apie Vlado Šakalio sėkmingą pabėgimą į Vakarus, įdėjome jam Vyčio priešlapyje specialų pasveikinimą – berods, paerzindami KGB, netgi įvardijome jį kaip buvusį Vyčio redaktorių; atseit, pasiekite jį dabar! J

Šį darbą sustabdė nesėkmė: į saugumo rankas pateko 7-to numerio medžiaga. 1981 m. vasaros pradžioje V. Bogušis Vilniuje perdavė man didelį sakvoją su tekstais naujam numeriui ir rašomąją mašinėlę. Vilniaus autobusų stotyje nusipirkau bilietą į Druskininkus. Autobusui sustojus Trakuose, įlipo civilis ir paklausė, kuris iš keleivių turi bilietą iki Druskininkų... Aišku, prisipažinti ne-skubėjau, atrodo, nepastebėtas išlipau ir paslėpiau sakvoją paežerėje po apversta valtimi. Vėliau jo tenai jau neradau, o birželio 10 – 11 d. mane iškviatė į tardymą Lazdijuose KGB majoras Mieželis. Iš tardytojo klausimų supratau, kad sakvožas pateko į saugumiečių rankas, o jame su kitais tekstais buvo mano eilių rinkinio *Benamės svajos* rankraštis. Atsisakiau bet ką aiškinti ir apskritai dalyvauti tardyme, motyvuodamas žmogaus teise į įsitikinimą ir jų reiškimą laisvę. Labiausiai gailėjausi tarp neišėjusio numerio medžiagos buvusio (priimdamas spėjau pamatyti) seno, ant žalsvo popieriaus aptrupėjusiais kraštais atspausdinto partizanų leidinio, berods, taip ir vadinosi – *Partizanas*. Su V. Bogušiu tarėmės, kad iš jo parinksiu ir *Vytyje* perspausdinsiu dabarčiai aktualesnes vietas.

Po šių nuotykių buvau pašalintas iš Vilniaus Valstybinio Pedagoginio instituto ir 1982 m. pavasarį paimtas į sovietų armiją. Tiesiogiai vėl talkinti pagrindinio spaudos darbams galėjau tik grįžęs į Lietuvą 1984 m.